

FORORD

Mange i Pentagon mener USA har et tilnærmet globalt herredømme på landjorda, på havet og i lufta. Nå gjenstår det å få det samme militære herredømmet i rommet. I dag er all krigføring avhengig av satellitter. I Pentagon har utbygging av den militære kapasiteten i verdensrommet høy prioritet, enten presidenten heter Bill Clinton, George W. Bush eller Barack Obama. Andre land følger etter. Norge har de siste årene bygd opp bakkestasjoner for satellitter på Svalbard og i Antarktis som brukes i konflikter og kriger over hele kloden. Svalbardtraktaten forbyr å bruke øygruppa i krig. Antarktistraktaten heter det at kontinentet kun skal brukes til fredelig virksomhet.

Norge er i dag i krig i Afghanistan, side om side med USA, en krig som er vanskelig særlig fordi fienden gjemmer seg i uoversiktlige områder. Satellitter fotograferer disse områdene med en slik kvalitet at det er mulig å kartlegge hvilke veier og hvilke flyplasser Taliban har benyttet. Satellittene laster ned sine data på Svalbard. Er det rimelig å anta at bildene ikke kommer til nytte i norsk og alliert krigføring?

Dette er en historie jeg helst ville sluppet å skrive. Jeg vet at denne boka vil lage problemer for mange næringslivsledere, militære og politikere. De vil få ubehagelige spørsmål i etterkant. Jeg må kunne stå til ansvar for mine påstander. Samtidig har jeg kjent en forpliktelse til å skrive denne historien. Jeg har mange vinterkvelder stått utenfor mitt hus i Vadsø, latt øynene gli over en blå himmelhvelving og tenkt: «Skal vi mennesker også ødelegge dette?»

Som så mye her i livet, var det tilfeldigheter som gjorde at jeg begynte å interessere meg for dette temaet. Det begynte med at kollega Inge Sellevåg i Bergens Tidende leste en notis i Aftenposten om at Forsvaret skulle installere en høyteknologisk radar i Vardø for å kartlegge romskrot i 1998.

Journalisten i Bergens Tidende tvilte på at radaren kun skulle befatte seg med romskrot, og fikk flere internasjonalt anerkjente eksperter til å bekrefte at Vardø-radaren er en del av det omstridte amerikanske rakettforsvaret mot atomraketter. Jeg leste de oppsiktsvekkende artiklene i Bergens Tidende, intervjuet flere av de amerikanske ekspertene på telefon og laget nyhetssaker for NRK Finnmark. Min interesse var tent.

I 1970- og 80-årene oppsøkte norske journalister og forfattere amerikanske arkiver. De måtte bruke telefonkatalogen for å finne fakta om militær virksomhet i Norge. I dag er det mye enklere. Da jeg begynte å bruke Internett for å undersøke hva Vardø-radaren egentlig driver med, oppdaget jeg at det er mange med et eller annet forhold til Vardø-radaren som har en egeninteresse av å legge ut opplysninger. For det første er det alle amerikanske selskaper som har levert utstyr til radarsystemet og som ønsker å framheve tekniske kapasiteter for å få nye leveranser. For det andre er det amerikanske militære enheter som ønsker å framheve sin militære betydning i konkurransen om bevilgninger. For det tredje er det en skog av amerikanske forskere som jobber med militære spørsmål, som vil vise seg fram.

I tillegg er det en helt annen holdning til åpenhet i den amerikanske forvaltningen enn i den norske. Det betyr for eksempel at jeg kunne følge utbyggingen av radarsystemet i Vardø gjennom budsjettene i den amerikanske Kongressen på en mye bedre måte enn via informasjon fra det norske Forsvarsdepartementet.

Det var sterk kost å forstå at den virkeligheten jeg fikk presentert fra norske forsvarsministre og statssekretærer, ikke samsvarte med omfattende dokumentasjon på nett og uttalelser fra anerkjente forskere.

Sammen med Pål Sommer-Erichson laget jeg i 2005 en dokumentar for NRK Brennpunkt om Vardø-radaren med ny dokumentasjon på at radaren brukes av det amerikanske rakettforsvaret. I arbeidet med dokumentaren fant jeg likevel ut at jeg ikke hadde kommet helt til bunns i hvorfor verdens mest avanserte radar av sitt slag ble flyttet fra California til Vardø. Jeg klarte ikke å finne ut hvorfor Pentagon var så opptatt av å bruke radaren til å følge objekter over ekvator. Det irriterte meg.

Jeg fortsatte å bruke nattetimer på nettet. Etter hvert blir det helt klart: Vardø-radarens viktigste oppgave er knyttet til oppbyggingen av et helt nytt våpensystem, nemlig forsvar av amerikanske og allierte satellitter og angrepssystem mot fiendtlige satellitter. Dette skjer samtidig med at Kina i 2007 skyter ned en av sine satellitter, og for første gang viser at de er i stand til å drive romkrig. Et halvt år etter gjør USA det samme.

Ståle Hansen, en av Norges dyktigste journalister når det gjelder militære spørsmål, oppfordra meg til å ta en nærmere titt på Svalbard. Det gjorde jeg. I Svalbardtraktatens paragraf 9 heter det: «Norge [forplikter] sig til ikke å oprette eller tillate opprettet nogen flåtebasis i de egner som er nevnt i artikkel 1 eller anlegge nogen befestning i de nevnte egner som aldri må nyttes i krigsøiemed.»

Jeg brukte noen av nøkkelordene i forbindelse med arbeidet mot Vardø-radaren, og plutselig åpnet det seg veldig mange dører. For 13 år siden begynte den første nedlastingen av data fra satellitter som kunne brukes til krigsformål. Etter den tid har det vært en rivende utvikling både i forhold til antall satellitter med militære formål som bruker Svalbard, den militære funksjonen for disse satellittene og hvor mange land som har militær nytte av nedlasting og styring av satellitter på Svalbard.

Nettjobbinga mot Svalbard førte også til at jeg tok kontakt med en av Norges fremste eksperter på norsk Svalbard-politikk. Geir Ulfstein, jussprofessor ved Universitetet i Oslo, som gjorde meg oppmerksom på at Antarktistraktaten har en enda strengere regulering av militær virksomhet i Antarktis enn på Svalbard. I

traktaten har Norge og en rekke andre land – deriblant USA – forpliktet seg til utelukkende å drive fredelig virksomhet på kontinentet.

Til min store overraskelse oppdager jeg flere klare brudd på traktaten. Den nye norske satellittstasjonen laster ned overvåkningsbilder fra to satellitter som begge har den amerikanske etterretningstjenesten som sin viktigste kunde. I tillegg skal den norske stasjonen styre og laste ned data fra det nye europeiske posisjoneringssystemet Galileo, som både har en sivil og en militær del.

I arbeidet med Antarktis og Galileo kom jeg tilbake til Europa igjen. EU har en svært aktiv rompolitikk, både sivilt og militært. Galileo, som nå er under utbygging, er det største infrastrukturtiltaket hittil i EU. Stortinget har enstemmig gitt sin tilslutning til å delta i alle deler av utbyggingen av Galileo, også den militære delen. Det som også er interessant, er at Galileo bygges ut samtidig med et helt nytt europeisk overvåkningssystem, der Svalbard og Antarktis på nytt blir sentrale. Private europeiske selskaper, som for eksempel Kongsberg Gruppen, er med på planleggingen av EUs militære kapasitet i rommet. EU har militære systemer under planlegging for å kunne forsvare egne og angripe fiendtlige satellitter, parallelt med systemene til det amerikanske forsvaret, der Vardø-radaren inngår.

Satellittoversikt

Satellitt	Svalsat Tillatelse	Trollsat Bruk	Eier	Oppgave
Landsat 5	Ja		USA	Jordobservasjon
Landsat 7	Ja		USA	Jordobservasjon
Terra	Ja		USA	Jordobservasjon
Radarsat-1	Ja	Ja	MDA, Canada	Jordobservasjon
Radarsat-2	Ja	Ja	MDA, Canada	Jordobservasjon
DMSP- satellittene	Ja		USA	Vær- og miljøobservasjon
NPP	Ja		USA	Vær- og miljøobservasjon
Formosat-2	Ja		Taiwan	Jordobservasjon
Kompsat-2	Ja		Sør-Korea	Jordobservasjon
TES	Ja		India	Jordobservasjon
Cartosat-1	Ja		India	Jordobservasjon
Cartosat-2	Ja		India	Jordobservasjon
Iridium	Ja		Iridium, USA	Kommunikasjon
RapidEye	Ja		RapidEye AG, Tyskland	Jordobservasjon
COSMO- SkyMed	Ja		Italia	Jordobservasjon
TerraSAR-X	Ja		Tyskland	Jordobservasjon
GeoEye-1		Ja	GeoEye, USA	Jordobservasjon
WorldView-1		Ja	DigitalGlobe, USA	Jordobservasjon
WorldView-1		Ja	DigitalGlobe, USA	Jordobservasjon
Galileo	Ja	Ja	EU	Jordobservasjon

KAPITTEL I

MØTE MED SVALBARD

De hvite kuplene kommer til syne før flystripa og husene i Longyearbyen. Fra lufta ser de ut som snøballer. 10–20 stykker er spredt utover et nakent fjellplatå. I det mektige arktiske landskapet er de ganske små. Platået er omgitt av steile og nakne fjell og åpent hav.

Dette er det nærmeste jeg kommer satellittstasjonen Svalsat. Etter landing tar jeg en drosje inn til Longyearbyen. Jeg får vite at veien opp til platået er stengt med bom.

På telefon spør jeg stasjonssjef Sten-Christian Pedersen om det er mulig å få en omvisning. Jeg forklarer han at jeg holder på å skrive ei bok om norsk romvirksomhet. Når det gjelder mulige tidspunkter, er jeg fleksibel. Det blir kontant avvist: «Det er ikke mulig, vi har andre prioriteringer.»

«Men er det ikke slik at det skal være åpenhet om anlegget, jeg har forstått ...»

«Nei, det er ikke mulig,» avbryter Pedersen, og gir meg ingen sjanse til å komme med nye argumenter. «Vi har andre prioriteringer. Vi har noe feil med senderutstyret, det har prioritert.»

Telefonsamtalen er slutt.

Alle som jobber ved stasjonen må ha det norske Forsvarets og NATOs sikkerhetsklarering.¹ Det er innført hemmelige sikkerhetstiltak.² En offentlig utredning fra 2006 mener det må vurderes å sette inn nye sikkerhetstiltak hvis Svalsat blir tilknyttet det europeiske navigasjonssystemet Galileo, som det nå er vedtatt at stasjonen skal bli. Nasjonal

sikkerhetsmyndighet har nå fått dette ansvaret.³ Planleggerne av Galileo vil ha soldater stasjonert på anlegget. Faktisk har det vært lagt kraftig press på Norge for å få det til – foreløpig uten at Norge har gitt etter.⁴

Klokka 09:00, 3. november 2010, har jeg avtale med assisterende sysselmann på Svalbard, Lars Fause, som senere har blitt førstestatsadvokat for Troms og Finnmark. Fause er i journalistkretser kjent for å være en åpen og innsiktsfull kar. Med forventning går jeg i halvmørket i folketomme gater de få hundre meterne fra hotellet til Sysselmann-bygningen. Jeg ser opp på den mørkeblå polarhimmelen, men klarer ikke å se noen av de mange satellittene som suser over. Kulda gjør at det knaker under føttene.

Jeg ser et grå-hvitt, loddent, stort dyr stå helt stille i veikanten, jeg vekker til. Heldigvis ikke en isbjørn, men en svalbardrein – til forveksling lik en liten moskus. Den har funnet noen få gresstuser som stikker opp av snøen. Jeg blir minnet på at jeg er veldig langt nord i verden, årsaken til at satellittindustrien har interessert seg for Svalbard.

Presis klokka ni starter møtet. Fause er smilende og vennlig, og byr på kaffe på sitt kontor. Han er kledd i dress og slips, som det høver seg en embetsmann i den ytterste utkant av kongeriket. Den erfarne juristen har korrekt overholdelse av Svalbardtraktaten som et av sine ansvarsområder. Traktaten slår fast at øygruppa aldri må brukes til krigslignende formål. Fause er opptatt av at Svalbardtraktaten må forstås ut fra den tiden og sammenhengen den ble laget i, nemlig som et resultat av forhandlingene mellom seiersmaktene etter første verdenskrig i Versailles i Frankrike.

«Man må se traktaten ut fra et historisk perspektiv. Millioner hadde blitt drept. Det var viktig å få nedfelt i traktaten at man skulle unngå krig i verden, og Svalbard skulle ikke brukes militært, selvfølgelig, det tror jeg lå langt fram i panna til alle de som satt og forhandla i 1920. Så den historia er veldig viktig. Derfor får man paragraf 9 i traktaten,» sier Fause.

Historiske linjer med betydning for å forstå spenningen rundt militær bruk av Svalbard i dag, strekker seg framover i tid, men også

århundrer bakover i tid. Først og fremst i forhold til vår store nabo i øst, Russland.

Russiske forskere hevder det var russerne som tok i bruk øygruppa først, noe som tradisjonelt har gitt grunnlag for rettigheter. Russiske forskere hevder landsmenn allerede i det tiende eller ellefte århundre jakta reinsdyr, hval og bjørn på øygruppa.⁵ En annen teori er at vikinger var de første på øygruppa i det tolvte århundre. Atter andre hevder den nederlandske sjøfareren William Barents var på Svalbard først, i det sekstende århundre.

Det som av mange regnes som den første internasjonale avklaringen om rettighetene til Svalbard, stammer fra 1871 – en noteutveksling som var forløperen for dagens Svalbardtraktat.⁶ Det var planer om norsk bosetting deler av året, Norge krevde norsk suverenitet, men det gikk ikke Russland med på. I 1871 er det klart at Svalbard er et internasjonalt fellesområde.

Svalbardtraktaten fra 1920 gjør Svalbard til en del av Norge, men avtalen gir også Norge en del klare internasjonale forpliktelser. I forordet til traktaten heter det at øygruppa skal utnyttes til fredelige formål, og paragraf 9 slår fast at Svalbard ikke må brukes til krigs-lignende formål. Sovjetunionens og Russlands syn har alltid vært, og er fortsatt, at dette betyr at Svalbard er et demilitarisert område.⁷

Sovjetunionen var ikke med på forhandlingene om Svalbard i Versailles, og undertegnet først Svalbardtraktaten i 1925. Sovjetunionen var da fortsatt mot norsk suverenitet på Svalbard, men undertegnet avtalen mot at Norge godkjente det nye regimet i Moskva.⁸ Fortsatt er det mange russere som ser på Svalbard som en del av Russland.

De to fiberkablene fra Svalsat til fastlandet har nærmest ubegrenset kapasitet til å frakte data fra satellitter til kunder over hele verden. Fause bekrefter at det ikke er kontroll av innholdet i datastrømmen, noe han skulle ønske det var: «Hvis ikke politiet er ute på veiene, skjer det mye rart. Det blir litt av det samme,» ler Fause.

«Dere sjekker ikke fiberkabelen i det hele tatt, kanskje dere burde tatt en titt, i alle fall av og til?» spør jeg.

«Ikke sant. Nei, det er riktig det,» svarer Fause. Han forteller at Post- og teletilsynet har tatt initiativ til å diskutere muligheten for å kontrollere datastrømmen, men altså uten at det har blitt en realitet.

Det viktigste i sovjetisk og senere russisk Svalbard-politikk har vært at Svalbard ikke må brukes av Norge og andre vestlige land i militær sammenheng. Sovjetunionen mente Norges deltagelse i NATOs felles kommandosystem «North Atlantic Commando» – som innbefattet Svalbard – var et klart brudd på Svalbardtraktaten. Sovjetunionen skrev i 1951 flere skarpe noter til Norge, der det blant annet heter at Norge må ta det hele ansvaret for resultatet av en slik politikk.

I 1958 reagerte igjen Sovjetunionen kraftig. Det var da planer om å bygge en helårsflyplass ved Ny-Ålesund. Sovjetunionen fryktet at en flyplass kunne brukes i militær sammenheng, og fikk også nyss om at grunnundersøkelser delvis skulle være finansiert av amerikanske militære myndigheter. Utenriksminister Halvard Lange skrev i en svarnote at den norske regjeringen hadde tatt de nødvendige skritt for å stanse den utenlandske finansieringen og de norske planene.

Svalbards militære betydning for Russland har historisk vært knyttet til to forhold: For det første at sjøveien mellom Finnmark og Svalbard er Russlands sikreste adgang til verdenshavene i vest. For det andre frykten for at den geografiske nærheten til Russland skal utnyttes til angrep mot Russland.

Det var det siste forholdet som gjorde at Sovjetunionen i 1965 for første gang protesterte mot norsk satellittvirksomhet på Svalbard. Året før hadde den europeiske romfartsorganisasjonen fått godkjenning av den norske regjeringen til å opprette en stasjon for å sende og ta imot signaler fra satellitter. Statsminister Kosygin skriver til statsminister Gerhardsen at Sovjetunionen mener stasjonen kan brukes i militær sammenheng, mens Gerhardsen svarer at stasjonen ikke har noen militære oppgaver. Sovjetunionen slår seg ikke til ro med dette. 30. april 1969 sender den sovjetiske regjeringen et memorandum til den norske regjeringen:

Den sovjetiske regjering mener fortsatt at telemetristasjonen på Svalbard, ved siden av de rent vitenskapelige formål, kan bli brukt til militære formål, i særdeleshet for utførelsen av kosmiske, radiotekniske og andre former for etterretningsformål over Sovjetunionens territorium, og at den virkelige tendens bare kan bestemmes ved konstant oppsyn og kontroll med dens virksomhet av sovjetiske eksperter.⁹

Stasjonen ble nedlagt fem år senere.

Da interessen for å bruke Svalbard for å styre og laste ned data fra satellitter igjen skjøt fart i slutten av 80-årene, ble det laget en egen forskrift som skal sørge for at satellittvirksomheten ikke er i strid med Svalbardtraktaten. Der heter det at satellittene må søke Post- og teletilsynet om tillatelse før de kan bruke Svalbard. Sysselmannen på Svalbard har ansvaret for å kontrollere at tillatelsene blir fulgt.

Svalbard er fortsatt et av de vanskeligste temaene mellom Norge og Russland. Den mest kjente konflikten er rettighetene til fiske og kontroll av fiske utenfor øygruppa, men også spørsmål om militære anlegg dukker opp med jevne mellomrom. USA, Norges viktigste allierte, har vært kritisk til norsk Svalbard-politikk, og har vist forståelse for at Russland som militær stormakt ønsker innflytelse i området.

Sysselmannen har bare én jurist som kan bruke 50 prosent av sin tid til å kontrollere satellittvirksomheten på Svalbard. Sysselmannen har ikke egen teknisk ekspertise for å kunne kontrollere nedlasting og styring av et hundretalls satellitter. Sysselmannen må støtte seg på Forsvarets forskningsinstitutt, FFI, for å vurdere den militære betydningen. Så spørres det da om FFI har den nødvendige uavhengigheten. Instituttet og det norske Forsvaret bruker selv militære data fra flere satellitter som styres fra og laster ned data på Svalbard. Det gjelder blant annet de canadiske satellittene Radarsat-1 og Radarsat-2. Radarsat-2 ble brukt for å lage kart under NATO-øvelsen Cold Response i Troms vinteren 2009. Øvelsen ble brukt som en siste

forberedelse for danske militære styrker før de ble satt inn i Afghanistan. Data fra Radarsat-1 er i en årrekke blitt brukt av det norske Sjøforsvaret.

Lars Fause mener Svalbardtraktaten setter grenser for hva slags militær virksomhet Svalsat kan brukes til: «Det vi driver på med nede i Afghanistan vil jeg i juridisk sammenheng – jeg vil presisere i denne juridiske sammenhengen – anse som krigsøyemed.»

Fause mener også det er problematisk i forhold til Svalbardtraktaten å bruke satellittinformasjon fra Svalbard for å trene opp norske soldater som skal til Afghanistan og under NATO-øvelser i Nord-Norge. Det er tydelig at den erfarne juristen synes det er ubehagelig å sitte med ansvar for denne kontrolloppgaven. I nærmere ti år har Samferdselsdepartementet hatt planer om å fornye regelverket, uten at noe har skjedd.

Sysselmannen gjennomfører fortsatt to forhåndsvarslete besøk på Svalsat i året med kontroll av hvilke satellitter stasjonen kommuniserer med, uten noen form for kontroll av hva datastrømmen inneholder. Dette er dagens kontroll. Samtidig har trafikkomfanget og teknologien vært i rivende utvikling.

I de første årene med satellittvirksomhet ble data skutt ut i rommet og tatt ned via andre satellitter. Men overføringen var kostbar. Pentagon spyttet inn for å få lagt to fiberkabler fra Svalbard til fastlandet i 2003.¹⁰ Denne forbindelsen kan ta unna all amerikansk e-posttrafikk for et år i løpet av seks minutter. Det tar millisekunder å overføre data fra Svalbard til kunder over hele verden. Fause sier langt på vei at kontrollen ikke er god nok:

«I en rapport fra Post- og teletilsynet pekes det på fire alternativer som vil gi et strengere tilsyn enn det vi har i dag. Og da ligger kanskje svaret i en politisk drøftelse av hvilket tilsyn man ønsker. Det svaret må tas av de som sitter og bestemmer dette,» sier Fause.

Han som sitter sentralt for å ivareta Norges forpliktelser for Svalbardtraktaten sier ikke direkte at det er store mangler ved tilsynet av satellittvirksomheten.

Det går greit å komme på nett tilbake på hotellet. Hastigheten er det heller ikke noe å si på, takket være satellittvirksomheten. Jeg ligger på senga og skriver «Pathfinder» og «Svalbard» i søkefeltet i Google. Pathfinder er navnet på et blad som National Geospatial-Intelligence Agency (NGA), en av de seks amerikanske militære etterretningsorganisasjonene, gir ut. Jeg har lest artikkelen om NGA sitt besøk i Norge før, men må lese den igjen.¹¹

En kjølig dag i slutten av august 2007 kommer en utenlandsk delegasjon på dagsbesøk til Svalbard. Det er mange utenlandske grupper som drar på besøk til Svalbard, men denne er spesiell. Dette er topper i amerikansk militær etterretning. De er på et tre dagers besøk i Norge for å videreutvikle samarbeidet mellom USA og Norge.

Jack Hill leder delegasjonen. Han er en av direktørene i NGA. I Oslo blir de orientert om norsk militært etterretningsarbeid fra arktiske strøk til Afghanistan. To av tre dager bruker de nordpå. Gruppen besøker Svalsat, blir orientert om alle sider av virksomheten, og blir veldig imponert. Hill mener at Norge kan vise til resultater i verdens-toppen.

Jeg scroller opp og ned i artikkelen. Som i alle artikler etterretningstjenester legger ut om sin virksomhet, er det lite konkret informasjon om militære kapasiteter og militære oppgaver.

Jeg spør meg selv: Er det mulig å få oversikt over den militære virksomheten på Svalbard? Er det klart at Norge bryter Svalbardtraktaten? Hva sier Russland og andre land? Er Norge med på en militarisering av verdensrommet? Hvor skal jeg begynne?